

Монах Виктор (Тодоров)

ЗНАЧЕНИЕТО НА ПОДВИГА НА НОВИТЕ РУСКИ МЪЧЕНИЦИ И ИЗПОВЕДНИЦИ

В живота на Православната Църква през двадесетото столетие имаше мащабни и разтърсващи събития, които застрашиха самото ѝ оцеляване в огромни географски региони. При това не оцеляването ѝ като организация с легално присъствие в обществото, но същността – като „стълб и крепило на истината“ (1 Тим. 3:15). Срещу бурите, връхлетели църковния кораб, се изправиха множество изповедници, които извършиха подвизи на вярата. Такива подвизи можем да открием при гоненията от страна на официалните поместни църкви и на властите в Гърция и Румъния след въвеждането на новия календарен стил, при гоненията на комунистическите режими, установени след Втората световна война, в катакомбите в Съветския съюз, в свидетелството на праведни архиереи на Руската Православна Задгранична Църква. Но като че ли сред всички тези подвизи се откроява подвигът на новите мъченици и изповедници, просияли в Съветска Русия в периода от болшевишката революция, до Втората световна война.

Кои са основанията за такава преценка? Преди всичко поражават мащабът на явлението. Без никакво преувеличение може да се каже, че гоненията, осъществени от съветската власт, са сравними по своя мащаб с най-масовите и жестоки гонения, познати въобще от историята на християнството. А що се отнася до коварството, ехидната изобретателност и предложените съблазни, те надминават значително всичко познато дотогава. Опитът на руските новомъченици, техните борби, страдания, трудностите, проблемите, пред които е била изправена Църквата в Съветския съюз, могат да ни послужат като добри ориентири и в нашия съвременен църковен живот, могат да ни дадат примери за

решенията, които трябва да намери Църквата днес сред все по-сложните и лукави изпитания.

Все пак, закономерно може да бъде поставен въпросът: Защо не обърнем погледа си преди всичко към нашите родни изповедници, към опита, който можем да открием в живота на Българската Църква по времето на комунизма, а и в периода преди това? Разбира се, това за нас е необходимо и трябва да бъде направено. Вече бяха сторени някои стъпки в това отношение. Като храмово издание на катедралния ни храм започна да излиза поредицата „Достойни български духовници“, църковният ни календар за 2018 г. е посветен на Неврокопския митрополит Борис, убит на Димитровден, 1948 г. Паметта на този изтъкнат духовник, когото съвременниците му нарекли „съвестта на Българската Църква“, ще бъде почетена по подходящ начин през следващата година, когато се навършват седемдесет години от мъченическата му кончина. Бихме могли да споменем тук и обстоянните материали за свещеник Михаил Апостолов и за свещеник Евстатий Янков, които бяха публикувани преди години в „Православно слово“.

Но ако се опитаме да осмислим съвременното състояние не само на Българската, но и на която и да било поместна църква, ще установим, че не е достатъчно да проследим само собствената ѝ история след нейното попадане в условията на атеистична тоталитарна диктатура. Защо е така? Причината е в това, че в страните, окупирани от Червената армия, новите власти, под ръководството на съветските служби за сигурност, налагали вече разработените и изпитани съветски модели във всяка една област, в която те били приложими. В областта на отношенията между държавата и Църквата, колкото и да били специфични условията във всяка една от тези страни, съветският модел бил приложен макар и разностепенно, но повсеместно и еднотипно. В този смисъл

може да се каже, че историята на всяка една поместна Църква, попаднала под атеистичен режим след Втората световна война, има своята предистория, която е протекла на друго място. Тази предистория се е развила в Съветска Русия в периода на двете десетилетия след болшевишката революция. Само там може да бъде проследено зараждането на отношенията между атеистичната държава и Църквата, първоначалното развитие, първоначалните действия, намерения и цели на властите. Една от главните цели на болшевишката партия, залегнала в нейната програма и прокламирана открито, била създаването на атеистично общество, изкореняването на всяка вяра в Бога, забравянето на самото Му име, заличаване на самото понятие за Бог. Първоначално в идеите на болшевишките лидери осъществяването на тази цел се виждало възможно само с физическото унищожаване на всички клирици и вярващи, които не се отрекат от вярата си в Бога, и с възпитаването на новите поколения в атеизъм. Този замисъл по своята чудовищност може да изглежда невероятен, но трябва да си даваме сметка, че за идеолозите на пролетарската държава това е било само част от плана за радикално преобразуване на обществото. Трябвало да бъдат унищожени цели класи от обществената структура: земевладелци, фабриканти, предприемачи, търговци, офицери от царската армия, чиновници от бившия държавен апарат и всички останали, обозначавани от съветската власт със зловещия термин „бивши хора“. Духовенството заемало едно от първите места в тази категоризация.

Репресиите срещу Църквата започнали веднага след като болшевиките завзели властта. Още през януари 1918 г. цялото имущество на Църквата било обявено за държавно, било ѝ отнето правото на юридическо лице и тя била поставена извън закона. В първите години на революционния хаос били извършени множество убийства на клирици, били разграбени и закрити манастири. Това

станало както в резултат на бандитски нападения, така и като политика на държавен терор, провеждана от правителството. Новите власти арестували като заложници, без никаква причина, големи групи обикновени граждани, представители на „експлоататорските класи“, между които винаги имало и много свещенослужители. Когато се случвало да бъде убит някой виден функционер на болшевиките при терористичен акт на техните политически противници, властите обявявали в отговор дни на „червен терор“ и разстрелвали масово заложниците. Но Църквата все още била много силна с масовата поддръжка на населението и особено на селяните, които съставлявали мнозинството от руското общество и в огромната си част били вярващи. Това „несъзнателно селячество“ също трябвало да бъде премахнато. Впоследствие то било подложено на два пъти на геноцид чрез гладна смърт, като въоръжени отряди изземали храните на селяните без остатък. В резултат на т. нар. на руски език „Голодомор“ в различни области на Русия през 1922-1923 г. загинали от глад общо около пет милиона души. За сравнение, в цялата гражданска война двете воюващи страни дали общо около два милиона жертви. Още по-жесток бил „Голодоморът“ през 1932-1933 г., когато от мъчителна гладна смърт загинали около седем милиона души при това само на територията на Украйна, към която били насочени мерките на властите.

Гоненията през първите години след болшевишкия преврат не дали почти никакви резултати по отношение на главната цел на атеистите – изкореняването на вярата в Бога. Жестоките репресии, атеистичната пропаганда, клеветите на болшевишкия печат срещу Църквата, антирелигиозните диспути, кощунственото разкриване на мощи и излагането им в музеите на атеизма – всички тези мерки, които целели да създадат настроения и да разобличат „мошеничеството“ на църковниците и „заблудите“, които те сеели, за да

експлоатират „тъмното невежество“ на „безпросветните маси“, не убедили почти никого освен тези, които и без това били убедени атеисти.

След края на гражданската война през 1922 г. била разработена системна стратегия за разрушаване на Църквата. Неин пръв идеолог бил Леон Троцки. Замисълът се състоял в това Църквата да бъде разделена на части, които да бъдат противопоставени една на друга и унищожени последователно. Църквата трябвало да бъде разцепена на две крила, които условно били обозначени като „контрареволуционно“ и „просъветско“. С помощта на „просъветското“ духовенство трябвало да бъде разгромена „контрареволуционната“ част от Църквата. След това съветската власт щяла да се справи много по-лесно с тези, които ѝ съдействали. Осъществяването на този план било възложено на органите за сигурност на съветската власт. Специално за борба с Църквата бил предназначен секретен отдел, оглавяван от Евгений Тучков.

С усилията на Тучков и неговите колеги бил създаден обновленският разкол, с помощта на който властта могла да поведе значително по-ефективно борбата си с Църквата. Обновленското движение в Руската Православна Църква възникнало след Февруарската революция през 1917 г. В него били представени най-либерално настроените среди в Руската Църква. То не било нещо еднородно и се състояло от различни групировки, най-значимата от които в идеологическо отношение била т. нар. „Жива църква“. Тя имала своя програма за „обновяване“ на Църквата, която включвала „демократизиране“ на църковното управление, модернизирание на богослужението и други промени в либерален дух. В политическо отношение обновленците декларирали пълна подкрепа на болшевишката революция и на мероприятията на съветската власт.

През пролетта на 1922 г. спецслужбите обезглавили Руската Църква, като арестували патриарх Тихон и не допуснали до управлението назначените от

него заместници. Успоредно с това било създадено Висше църковно управление (ВЦУ), признато от властите, в чийто състав влизали само обновленци. Няколко висши йерарси начело с митрополит Сергей (Страгородски) признали обновленското ръководство за „законно и канонично“ и призовали всички „верни чедо на Църквата“ да му се подчинят. Веднага започнали репресии на властите срещу архиереите и духовенството, които отказали да признаят новото ръководство. Масово били изпращани на заточение неподчинилите се клирици, срещу които били скалъпени политически обвинения в контрареволуционна дейност. С помощта на ГПУ (Държавно политическо управление) обновленците овладели по-голямата част от епархийските управления и две трети от всички храмове на Руската Църква. Пред външния свят обновленците обявили, че Църквата никога не се е ползвала с такава свобода както сега, че няма гонения срещу религията, а има само справедливо преследване на духовни лица за тяхната контрареволуционна дейност, тоест, по политически причини, а не заради вярата. Обновленците провели и църковен събор, на който обявили арестувания патриарх за свален и лишен от сан и дори от монашество.

Но вярващият народ в огромното си мнозинство застанал твърдо зад патриарха и архиереите изповедници. Обновленците владеели множество храмове, но те оставали празни. Вярващите изпълвали храмовете, където служели верни на патриарха свещеници. Така болшевиките държали в ръцете си едно църковно управление, но не могли да овладеят Църквата. Ето как описва това време протопрезвитер Михаил Полски, очевидец и участник в събитията:

„ Архиереите, [...] намиращи се на заточение или в лагери, бяха поменавани в епархиите си и имената им се възнасяха на богослуженията, както се полага, във всеки храм. На тях, както и на затворените свещеници, им изпращаха безчислени и неоченими по съдържанието си писма: цялата любов на паството,

цялата благодарност за твърдостта и мъжеството, цялото преклонение пред невинните страдания на духовните водачи бяха излети в тях. Между пастирите и пасомите се създаваха такива отношения, каквито биха могли да съществуват само в първите векове от живота на Христовата Църква. [...] Всеки християнин смяташе за свой дълг в списъка „за здраве“ на неговите роднини, даван за поменаване на литургия, да запише преди всичко името на намиращия се в затвора негов архиерей или свещеник. И дяконът, четейки на ектения тези записки, много пъти поменаваше на глас пред цялата Църква думата „затворник“ и неговото име. Църквата скърбеше и прилежно се молеше за своите страдалци. А когато архиереят, след затвора или заточението, се връщаше в своя град (наистина, много често само за няколко седмици), то тържеството на народа беше неописуемо: посипваха с цветя и сълзи неговия път и смятаха за щастие да целунат края на расото му...

Това беше и горчиво, и щастливо време. Църквата беше все още силна. Силата и превъзходството ѝ над нейните врагове бяха очевидни. [...] Болшевишката власт оставаше безсилна пред Църквата, макар срещу грубото физическо насилие да противостоеше единствено нейната морална сила“.¹

След освобождаването на патриарха от затвора и Обръщението му към вярващите положението на обновленците се разклатило из основи. Част от отпадналите архиереи и огромното мнозинство от свещениците се върнали в Църквата с покаяние. Православните си възвърнали обратно множество храмове. Обновленството щяло да се срине изцяло, ако страхът от репресиите не задържал част от предишния му състав под неговото управление.

През 1925 г. патриарх Тихон починал. Но Църквата продължила да се съпротивлява успешно. Органите на ГПУ инспирирали възникването и на още

¹ Полски, Михаил протопрезвитер. *Положението на Църквата в Съветска Русия*. С., 2013, с. 39-40.

разколи („григорианския“, „лубенския“ и др.), в чиято основа лежали честолюбивите стремежи на отделни представители на епископата, готови за постигането на своите користни цели да влязат в съюз с властите. Обаче към 1927 г. тактиката на борба с Църквата с помощта на създаването на нови разколи очевидно се изчерпала. Постигнатите по този начин резултати били крайно незадоволителни за властите.

*

Болшевиките започнали да осъзнават, че за осъществяването на техните планове им е необходимо такова ръководство на Църквата, което да бъде признато за канонично и законно от църковния народ и в същото време да е готово да сътрудничи с ГПУ и да изпълнява неговите разпореждания. Очевидно това можело да стане само ако законно оглавяващ Църквата архиерей, бъде склонен да сътрудничи с тях. Такива опити били правени още по отношение на патриарха, спрямо когото били приложени много коварства и интриги, но той ги преодолял, като се опирал винаги на мнението на епископата и църковния народ. Неговият приемник, Крутицкийят митрополит Петър, се оказал още по-рязък в отхвърлянето на предлаганите съблазни. Той отпращал съвсем безцеремонно агентите на властта, като казвал: „Вие само лъжете. Нищо няма да дадете, а само обещавате. А сега моля Ви да напуснете стаята, ще имаме заседание”.² Скоро той бил арестуван и изпратен на заточение. След него няколко архиереи, които заемали църковното управление или имали законното право да го заемат, също проявили подобна твърдост и неподкупност и били изпратени на заточение. Такива били митрополит Йосиф (Петровиx), архиепископ Серафим (Самойлович), митрополит Кирил (Смирнов). Най-сетне, в лицето на Нижегородския митрополит Сергей (Страгородски) ГПУ намерило

² Пак там, с. 54.

необходимия му архиерей, готов да сътрудничи с властта, за да получи Църквата т. нар. „легализация“.

В какво се състояла клопката на „легализацията“? До 1927 г., в продължение на десет години след революцията, Църквата в Русия съществувала извън закона – властите не ѝ давали регистрация като юридическо лице. При това положение архиерите нямали право да издават укази, да разглеждат бракоразводни дела и изобщо да извършват каквато и да било административна дейност. Всяка написана на хартия тяхна резолюция можела да послужи като достатъчно основание за арест. Църквата остро се нуждаела от легализация, за да може да функционира нормално. Властите знаели това – те умишлено я държали в такова положение. Те предлагали законова регистрация, но в замяна от Църквата се искало да приеме определени условия. Предстоятелят на Руската Църква трябвало да организира при себе си Синод, чийто състав да бъде съгласуван с ГПУ. С това се целяло дейността на висшето управление на Църквата да бъде контролирано постоянно чрез доверените на ГПУ архиереи, членове на Синода. Освен това назначението на архиерите по места трябвало да става със знанието и съгласието на ГПУ. Църковното ръководство трябвало да издаде послание до всички чедата на Руската Православна Църква, в което да заяви не просто лоялност към съветската власт, а солидарност с нея; текстът на това послание трябвало да бъде съгласуван с представителите на ГПУ. Синодът трябвало да се обърне към Руската Задгранична Църква с искане да прекрати „противосъветската пропаганда“ и да поеме задължението бъде лоялна към съветската власт. В противен случай Синодът трябвало да наложи църковни наказания на задграничните архиереи, като ги лиши от правото да извършват свещенодействия. С една дума, целият църковен живот трябвало да бъде

поставен под пълния контрол на службите за сигурност. Митрополит Сергей (Страгородски) се съгласил да изпълни всички тези условия.

По същото време – средата на месец февруари 1927 г. – докато водел разговорите с митрополит Сергей по въпроса за легализацията на Църквата, началникът на антицърковния отдел в ГПУ Евгений Тучков провел разговори по същия въпрос и с Казанския митрополит Кирил (Смирнов). Митрополит Кирил бил архиерейт с най-висок авторитет в Руската Църква. Той имал и най-големи канонически основания да оглави църковното управление като пръв сред йерарсите, които патриарх Тихон посочил в завещателното си разпореждане за свои приемници. За Тучков митрополит Кирил бил най-привлекателният вариант за предстоятел на Църквата, който в сътрудничество със специалните служби да провежда политиката на атеистичния режим. Но всичко зависело от това дали митрополитът ще приеме да играе ролята, която му предлагали от ГПУ. За по-голяма „убедителност“ разговорите и с него, и с митрополит Сергей (Страгородски) се провеждали в затвора. Митрополит Сергей бил арестуван малко преди това. Самият митрополит Кирил към този момент вече седма година бил непрекъснато или в затвора, или на заточение. Ето едно свидетелство за отговора, който този достоен йерарх дал на Евгений Тучков, всесилния разпоредител със съдбините на Руската Църква:

„[...] В средата на месец февруари 1927 г. [...] при митрополит Кирил във Вятския затвор, [...] се явил началникът на VI-ти Секретен отдел на ОГПУ Тучков и предложил на владиката, като един от най-авторитетните за духовенството и миряните йерарх, да оглави Руската Църква. Тучков изразил надеждата, че съдбата на затворника владика скоро ще се промени, че той, Тучков, изобщо не се съмнява, че разговаря с бъдещия патриарх. Чекистът заговорил и за ‘легализацията’ на Църквата, като поставил само едно условие:

– Ако на нас ни е необходимо да бъде отстранен някой архиерей, Вие ще трябва да ни помогнете.

– Ако той е виновен за някакво църковно престъпление – да, – спокойно отговорил владика Кирил. – В противен случай ще му кажа: братко, аз нямам нищо против тебе, но властите искат да те отстраня и аз съм принуден да направя това.

– Не, не така, нетърпеливо и рязко възразил Тучков. – Вие трябва да се престорите, че правите това сам и да намерите съответното обвинение.

– Евгений Александрович, вие не сте оръдието, а аз не съм бомбата, с която искате да взривите отвътре Руската Църква, – с достойнство отговорил митрополит Кирил³.

След този отговор митрополит Кирил заминал за Сибир. Митрополит Сергей бил освободен на 2 април 1927 г. През месец май той сформирал т. нар. „Временен Патриаршески Синод“. След това започнала целенасочена подмяна в състава на йерархията на Руската Църква. Намиращите се на заточение и в затвора архиереи били снети от катедрите си. Започнали хиротонии и назначения на бивши обновленци и верни на митрополит Сергей лица. На 29 юли (16 юли ст. ст.) 1927 г. се появила и прословутата Декларация на митрополит Сергей и неговия Синод, по силата на която Църквата се ангажирала политически и нравствено със съветската власт. Тази Декларация, чийто текст бил писан под диктовката на сътрудниците на ГПУ, хвърляла цялата вина за гоненията срещу Църквата върху самата Църква. Осъдените архиереи, духовници и вярващи били обявени за политически противници на съветската власт, преследвани не заради вярата, а за политически престъпления. Като следствие от това, през есента на същата 1927 г., Синодът издал указ, който

³ Журавский А. В., *Во имя правды и достоинства Церкви*, М., Сретенский монастырь, 2004, с. 282-283.

забранявал на богослуженията да бъдат споменавани осъдените архиереи и клирици, тъй като според властите това било политическа демонстрация и Църквата трябвало да докаже своята лоялност. Със същия указ било разпоредено на богослуженията да бъдат споменавани съветските власти.

Новият бюрократичен център в лицето на Синода станал проводник на антицърковното влияние на съветските спецслужби, средство за разрушаване на Църквата и разлагане на църковното съзнание на вярващия народ. В това се състояло демоничното коварство – да се използва църковното ръководство като средство за разрушаване на Църквата. Сергианското „спасяване“ на Църквата се оказало най-надеждното оръжие на атеистите в борбата им срещу вярата. Защото авторитетът на духовенството и на архиереите в очите на народа бил сринат именно тогава, когато хората почувствали, че техните пастири са започнали да сътрудничат на гонителите, че са отстъпили от позициите си. Тъкмо това лишило вярващия народ от духовно-нравствени сили и сломило твърдата му съпротива – не загубата на архиерея, който е загинал като мъченик или изпратен на заточение като изповедник, а моралната му капитулация и предаването на Църквата в ръцете на гонителите.

Първоначално новата политика на сергианското ръководство предизвикала вълна от протести. Най-решителните от изповедниците един след друг започнали да обявяват, че прекъсват църковното си общение със Синода. Като ответна мярка митрополит Сергей наложил църковни наказания на архиереите изповедници и на техните последователи: лишаване от катедрите им, налагане на забрана да свещенодействат. Той стигнал дори до- там, че забранил да се отслужва опело за миряни, които са починали в общение с епископите изповедници. Съпротивата срещу митрополит Сергей станала за службите вярна индикация къде да търсят „църковната контрареволуция“. Станало

обичайна практика след налагането на църковно наказание на архиереи и клирици, те да бъдат репресирани почти веднага от съветските органи за сигурност. Така зловещата „симфония“ между атеистичната съветска власт и църковното управление добила своя завършен вид. През тридесетте години на XX век този модел все още бил предназначен да послужи за осъществяването на първоначалната цел на болшевиките – окончателното и без остатък унищожаване на Църквата. Надеждата на митрополит Сергей и съмишлениците му, че като изпълняват всички поръчки на властта, включително и за църковни репресии над своите събратья, ще получат възможност за някакво легално съществуване в съветската държава, напълно рухнала. След като била употребена, сергианската йерархия също била подложена на поголовно унищожение през годините на Големия терор (1937-1938 г.). Освен митрополит Сергей в Москва, властите оставили на катедрите им само още двама архиереи – в Ленинград и Киев. В цялата огромна страна останали действащи между сто и двеста храма, предимно в големите градове (до революцията те били над 72 000). Оставало наистина само една крачка до пълната физическа ликвидация на всички легални църковни структури.

*

Но по време на Втората световна война Сталин променил политиката на държавата спрямо Църквата. Гоненията били прекратени. Отначало това станало принудително. При първоначалното настъпление на немската армия на окупираните територии била дадена църковна свобода и вярващите масово възстановили храмовете и църковния си живот. Сравнението, което можели да направят те между немците и болшевиките никак не било в полза на последните. Ето защо репресиите били прекратени. Спрян бил дори и потокът на непрекъснатата съветска антирелигиозна пропаганда. С течение на времето

Сталин стигнал до извода, че моделът на контролираната от властта църква може още да бъде полезен и няма защо да бъде унищожаван с ликвидирането на последните легални църковни структури. Преди всичко той решил, че една подчинена църковна йерархия, която безпрекословно изпълнява разпорежданията на специалните служби, може успешно да бъде използвана като инструмент във външната политика на съветската държава. След войната тези планове наистина били осъществени много успешно от съветското ръководство. Освен това, оказало се, че физическото унищожаване на църковната йерархия и духовенството, ведно с унищожаването на храмовете, все още не постигали главната цел – унищожаването на вярата в Бога сред народа. Преброяванията на населението, при които трябвало да се попълни анкета, включваща въпрос за отношението към вярата, показали, че след всички репресии и масираната антирелигиозна пропаганда, повече от половината съветски граждани заявявали, че вярват в Бога. Предполага се, че мнозина са скрили вярата си от страх пред репресиите. Една легална, подчинена на държавата църковна власт можела да бъде използвана за контролиране на настроенията на вярващите. Липсата на такъв механизъм и на открити храмове, в които да може да се следи църковният живот, криела опасността масата на вярващия народ да излезе от контрол и да се ориентира към катакомбен църковен живот. Именно поради тези причини Сталин разпоредил да бъдат възстановени църковните структури и легалната дейност на Синода на митрополит Сергей, разбира се, в ограничени, контролирани рамки. Така моделът на „симфонията“ бил възроден за работа в новия си вид и с новите поставени пред него задачи. Именно в този му завършен вид след войната моделът бил пренесен в страните от Източна Европа, които попаднали в сферата на съветското влияние и били оглавени от атеистични комунистически режими. С това най-вече се обяснява несравнено по-ограниченото разрушаване

на храмове и манастири в страните-членки на комунистическия блок след Втората световна война в сравнение с това, което се случило в Съветска Русия в двете десетилетия след революцията. Има запазени сведения, че в България, след овладяването на властта, мнозина комунистически функционери проявили идеологическа ревност и били готови да предприемат мащабни репресии срещу духовенството и масово разрушаване на храмовете. Но ги възпрели от Москва. Този път бил вече извървян. Концепцията била нова – вместо да се унищожават, материалните светини и църковната йерархия можели да бъдат използвани за целите на комунистическото правителство, без това да влиза в противоречие с неотменния постулат, че в стратегическа перспектива вярата в Бога трябва да отмре. Разбира се, за да могат да бъдат използвани, църковната йерархия и отговорните църковни дейци трябвало да бъдат подложени на подходяща обработка, така че да възприемат сергианската идеология като единствено възможен начин на оцеляване на Църквата. В това отношение богатият опит на съветските служби бил приложен в новите страни от източния блок.

От тази гледна точка можем да осмислим поставянето в наше време на въпроса за сътрудничеството на архиереи, свещеници и други църковни дейци със службите за сигурност на бившите социалистически страни. Тук не става дума за това да бъде компрометирана някоя конкретна личност или да бъде осъден някой за недостойното му лично поведение, за това, че един или друг църковен служител е доносничил пред политическата полиция за свои събратья или за вярващи. Става дума за принципното осмисляне на въпроса за сътрудничеството като съгласие за участие в политическата линия на тоталитарната система и в коварната ѝ борба срещу самата Църква. Как гледали на този въпрос новите мъченици и изповедници? На мнозина от тях било предлагано подобно сътрудничество, включително и на предстоятеля на

Църквата, патриаршеския местопазител митрополит Петър. Той отхвърлил предложението. В писмо от затвора той писал по този повод:

„Впрочем, ако говорим по съвест, това дело [...] е нравствено недопустимо не само за предстоятеля на Църквата, но и въобще за всеки християнин [...]. В това дело биха се сблъскали два напълно противоположни принципа: християнският и революционният. За основа на първия принцип служат любовта към ближния, всеопрощението, братството, смирението; основата на втория принцип е: целта оправдава средствата, класова борба, разгром и др. п. Ако застанеш на гледната точка на втория принцип [...], се отричаш от самите принципи за изповядване на вярата. На сериозно вярващия човек и особено на този, който е истински пастир на Църквата, а не наемник, няма нужда да се казва как трябва да бъде разрешена тази дилема – дилема между любовта към ближния и класовата борба. Едва ли истинският пастир би намерил покой през целия си живот, ако би бил подложен на изпитанието от страна на двете посочени противоречия (тоест, ако би приел да служи и на Бога, и на гонителите на Църквата – *в ск. м., м. В.*)“⁴

*

Новите руски мъченици и изповедници са ни оставили своите отговори и на много други жизнено важни въпроси, пред които са изправени съвременните християни.

В тези отговори диша Духът на Истината. Те обезсилват нечовешката злоба и коварство, употребени от новите гонители. Какво можем да научим от това духовно наследство?

⁴ Дамаскин (Орловский), иеромонах. *Мученики, исповедници...* Кн. 2. с. 431-369.

За новите мъченици и изповедници най-важният принцип, около който следва да бъде строена позицията на Църквата, е запазването на вътрешната, духовната свобода на църковния живот. Всеки компромис, който поставя в зависимост управлението на Църквата от външни за нея сили, е гибелен за нея. Той я превръща в това, което тя не е. От „стълб и крепило на истината“, от дом за вечното спасение на вярващите тя се превръща в слугиня на насочени срещу самата нея идеологии, а в по-широко измерение – на земни, несъвместими с нейната същност интереси и цели. Така тя става все по-малко способна да изпълнява своята мисия в този свят – да води повярвалите в Спасителя към вечния живот. Следователно за Църквата няма нищо по-важно от тази свобода, няма нищо по-значимо, за което би си струвало тя да бъде заменена. Това не може да бъде оправдано „от постигането на каквито и да било земни блага за Църквата“.⁵ Включително и нейното легално съществуване. „Каква полза, ако ние самите [...] станем непотребни и омерзителни в Божиите очи, а получим външно управление? Не! Нека да нямаме никакво управление, а да се скитаме, даже без да имаме къде глава да подслоним, подобно на тези, за които някога е казано: «скитаха се в овчи и кози кожи, лишавани, оскърбявани и измъчвани (тия, за които светът не беше достоен), скитаха се по пустини и планини, по пещери и земни пропасти» (Евр. 11: 37-28). Но нека по пътя на такива страдания да се запазят душите на православните в благодатта на спасението [...]“.⁶

Сергианите твърдели, че те са законно свещеночалие на Църквата, че спазват православно учение и догмати и че всички са длъжни да им се подчиняват, защото църковните канони дават право на отделяне от епископа, само ако той открито изповядва ерес. На това свещеномъченик Йосиф (Петровиx) отговорил:

⁵ Виктор (Тодоров), монах. *Епископ Виктор (Островидов)*, С., 2017, с. 299.

⁶ Пак там

„Може ли да се спори за това, че много по-лошо и по-вредно от всяка ерес е, когато забиват нож в самото сърце на Църквата – нейната свобода и достойнство. Кое е по-вредното – еретик или убиец?“⁷

Митрополит Сергей, със свойствената му казуистична ловкост, без скрупули си служел манипулативно с каноните, за да обоснове църковните наказания, които той налагал на изповедниците. На заплахите му с каноническо наказание Казанският митрополит Кирил отговорил по начин, който характеризира много точно сергианското откъсване на каноните от същността им като глас на истината, както и сергиански разбираните „каноничност“ и „послушание“: „Колкото и да подчертавате строгостта на каноните, на които се позовавате за изобличаване на непослушните към Вас, Вашите тълкования правят малко впечатление както на непослушните, така и на цялото църковно общество, което напълно престана да се доверява на диалектичката каноника, развита от Вас до ужасяващи размери [...]. Спомнете си как въз основа на каноническия буквализъм така нареченият Учредителен събор (на обновленците – (в ск. м., м. В.) през 1923 г. осъди патриарха не само на лишаване от сан, но и от монашество. Затова не злоупотребявайте, владико, с буквата на каноническите норми, за да не останат у нас от светите канони само канони.“⁸ [...] „Ако в дадения случай от моя страна има опит, то той е [...] да бъде разтопен ледът на диалектически-книжническото боравене с каноните и да бъде запазена светинята на техния дух“.⁹

Сергианите твърдели, че спасяват Църквата, като чрез съглашателството си със съветските власти получили възможност да имат легално църковно управление. По този повод епископ Дамаскин (Цедрик) писал: „Ние се придържаме към

⁷ Польский М., протопресв. *Новые мученики Российские*. Джорданвилль, 1957. Т. 2, с. 6-8 – *Письмо митрополита Иосифа (Петровых) архимандриту Льву (Егорову)*.

⁸ Журавский А. В., пос. съч., с. 543.

⁹ Пак там, с. 545.

противоположния възглед: ние сме готови да се откажем заради запазването на вътрешната свобода на Църквата и от тържествените богослужения, и от управленските църковни учреждения, като предпочитаме пред последните укрепването на духовно-благодатните връзки между пастирите и пасомите. По-нататъшното пък външно устройване на Църквата възлагаме на Божията милост [...], на Неговия Божествен промисъл и сила, като се уповаваме твърдо на дадените от Него обетования на Църквата“.¹⁰

Митрополит Сергей отправял към изповедниците обвинението, че те са виновни за недоверието на властите към Църквата и са предизвикали гоненията с политическото си противопоставяне на новите реалности. Своята позиция пък представял като дължимата лоялност към гражданската власт на страната. По този повод епископ Виктор (Островидов) писал в обръщение до пастирите: „Едно нещо е лоялността на отделните вярващи по отношение на гражданската власт, съвсем друго нещо е вътрешната зависимост на самата Църква от гражданската власт. В първия случай Църквата запазва своята духовна свобода в Христос, а вярващите стават изповедници при гонения срещу вярата; във втория случай тя [Църквата] е само послушно оръдие за осъществяване на политическите идеи на гражданската власт, а изповедниците стават вече държавни престъпници“.¹¹

*

Това безценно наследство несъмнено трябва да бъде изучавано не само като безспорен принос в духовната съкровищница на Съборната Христова Църква, но и като най-добро ръководство за нас, съвременните православни християни както в личния ни духовен живот, така и за общата ни църковна позиция. На

¹⁰ Косик, О. В. *Истинный воин Христов*. М., Изд-во ПСТГУ, 2009. Приложение, 24. Послание к архиепископу Серафиму (Самойловичу). <http://true-orthodox.narod.ru/library/book/Damaskin/index.html>

¹¹ Виктор (Тодоров), монах, пос. съч., с. 318.

първ поглед изглежда, че условията, в които живеем днес са твърде различни от тези в Съветския съюз през 30-те години на миналия век. Да, днес няма явни гонения и репресии срещу вярващите, ние можем открито да извършваме богослужения и дори през ум не ни минава, че би се наложило да правим това тайно, в катакомбни условия. Но нека си припомним думите на приснопамятния отец Серафим (Роуз), който през 1982 г. писа: „Истинно-православните християни [дори] в свободния свят вече са – в дълбокия смисъл на думата – ‘Катакомбна Църква’ в противоположност на официалните отстъпнически общности, повсеместно наричани ‘православни’”¹²

Защо е така? Защо след падането на комунистическите режими дистанцията между официалното православие и движенията на традиционалистите вместо да се заличи, все повече се увеличава? Бихме могли да кажем, че причината е във все по-задълбочаващия се процес на отстъплението в официалните поместни църкви, видима проява на което беше и проведеният през миналата 2016 г. събор на остров Крит. И това ще бъде верен отговор. Но той на свой ред поставя въпроса: защо посоката на развитие е такава, а не е обратна, положителна, посока на завръщане към автентичното православно предание? Нали сега вече не съществува страхът от репресиите, принудата, налагана на поместни църкви от тоталитарните режими? Ако се ръководим от критериите, оставени ни от новите мъченици и изповедници, и изходим от принципа за свободата на Църквата, би трябвало да се запитаме: а станаха ли свободни поместните православни църкви с промяната на външните условия на съществуването им? За съжаление трябва да кажем, че отговорът на този въпрос е отрицателен. Промени се само характерът на зависимостите. Страхът от репресиите е отстранен, но на преден план излезе привързаността към ценностите на този свят. Стремещт към оцеляване беше заменен от стремеща

¹² Russia's Catacomb Saints. Lives of the New Martyrs, St. Herman of Alaska Press, Platina, CA 1982, p. 525

към придобиването на материални блага и престижно обществено положение. При такива нагласи неминуемо остава в сила зависимостта от фактори, които са външни и чужди на Църквата. Вътрешната духовна свобода на истинската Христова Църква не става по-достъпна за юрисдикциите на съвременното официално православие. Нещо повече – вече се губи дори усетът за нея и разбирането за необходимостта от нея. Като свобода се изживяват новото престижно положение в обществото, контактите със силните на деня, възможностите, които те дават. В този трансформиран вид на неосергианство или постсергианство поместните църкви от бившите комунистически страни се изравниха по своето духовно състояние с тези, които не бяха подложени на гонения (главно поместните гръкоезични църкви) и които извървяха пътя на духовен регрес до днешното си състояние без принудата на репресиите, само под натиска на съблазните на този свят.

Тези печални примери би трябвало да предизвикват у нас преди всичко тревога и да ни карат да си поставяме въпроса: Не е ли застрашена от подобна духовна ерозия всяка една църковна общност в съвременния свят, включително и нашата собствена? Как бихме могли да избегнем тази опасност? Как можем да останем неотделима част от истинската Христова Църква? Достатъчно ли е само придържането към правилна вероизповед? През 1929 г. митрополит Кирил (Смирнов) пише в писмо до митрополит Сергей (Страгородски): „Искреността и пълното отстраняване на всяко лукавство и недоизказаност в църковното дело обуславят самото битие на истинската Църква.“¹³

В светлината на тези думи можем да разберем защо днес виждаме немалко църковни юрисдикции, които не са в общение с официалното православие и заявяват своята привързаност към правилната православна вероизповед, но в

13 Журавский А. В., пос. съч., с. 524.

същото време се отдалечават от духа на автентичното православно предание. Така е защото в църковния им живот широко се разпространяват фалш, двойни стандарти, църковно политиканстване, чувство за превъзходство над останалите. Това също е духовна ерозия, която застрашава способността на една църковна общност да устои в истината.

Много са още поуците, които можем да извлечем от неизчерпаемата съкровищница на духовното наследство на новите руски мъченици и изповедници. Но нека да завършим с думите на отец Серафим (Роуз), който отдаваше особено значение на техния подвиг и го обобщи така:

„Неоценимо е духовното значение на безстрашното отстояване на Христовата истина от руските новомъченици. А най-вече със своето свидетелство къде да бъде търсена тази истина във време, когато мнозина не виждаха това, йосифлянските изповедници от 1927 г. и следващите години съхраниха истинския дух на Православието за идните поколения”.¹⁴ „Значението на Катакомбната Църква не е в нейната ‘правилност’, то е в съхраняването на истинния дух на Православието, духа на свободата в Христа.”¹⁵

¹⁴ Russia's Catacomb Saints. Lives of the New Martyrs, St. Herman of Alaska Press, Platina, CA 1982, p. 348

¹⁵ Пак там, p. 21.